

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
БОЛГАРСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ШУМЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЄПІСКОПА КОНСТАНТИНА
ПРЕСЛАВСЬКОГО

Матеріали

II Міжнародної славистичної
конференції, присвяченої

пам'яті святих Кирила і Мефодія

Київ – Софія – Харків – Шумен
Харківське історико-філологічне товариство

18 травня 2022 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
БОЛГАРСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

Інститут української мови Національної академії наук України
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
Національної академії наук України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Інститут літератури Болгарської академії наук
Інститут болгарської мови імені професора Любомира Андрейчина
Болгарської академії наук
Шуменський університет імені Єпископа
Константина Преславського
Науковий центр православної культури і мистецтв
«Святий Архангел Михаїл» (Шумен)

*Присвячено 300-річчю від дня
народження Григорія Сковороди*

МАТЕРІАЛИ
II Міжнародної славистичної конференції,
присвяченої пам'яті
СВЯТИХ КИРИЛА І МЕФОДІЯ

Київ — Софія — Харків — Шумен
Харківське історико-філологічне товариство

18 травня 2022

Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків – Шумен : ХНПУ; ХІФТ, 2022. 375 с.

Рекомендувала до друку вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 5 від 24 червня 2022 року)

ISBN 978-966-1630-55-9

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Редакційна колегія:

Маленко Олена, докт. філол. наук, проф.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Корнієнко Світлана, канд. філол. наук, доц., докторант; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Нестеренко Наталя, канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Полозова Олена, канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Петришина Ольга, канд. філол. наук, доц.; ТНПУ імені Володимира Гнатюка

Рецензенти:

Нелюба Анатолій, докт. філол. наук, проф.; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Горголюк Ніна, канд. філол. наук, доц., заступник директора з наукової роботи; Інститут української мови НАН України
Кравець Лариса, докт. філол. наук, проф.; Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

У «Матеріалах» уміщено доповіді українських, болгарських, польських, словацьких мовознавців, літературознавців, істориків, педагогів-методистів, магістрів, магістрантів, які взяли участь у II Міжнародній славістичній конференції, присвяченій пам'яті святих Кирила й Мефодія, що відбулася в Харкові 18 травня 2022 року. Питання наукового обговорення висвітлюють основні напрями сучасних досліджень у мовознавстві, літературознавстві, історії, дидактиці.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти всіх рівнів, учителів.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61002

© Автори доповідей, 2022

© Дизайн Т. Лисиченко, 2022

Скоробогатова Олена

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗНАКОВИЙ КОМПЛЕКС
«СВІТОВЕ ДЕРЕВО» В УКРАЇНСЬКИХ КОЛЯДКАХ
ТА ЩЕДРІВКАХ 150

Соприкіна Вікторія

НАУКОВИЙ ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ:
ШКОЛИ, ПЕРСОНАЛІЇ, ПРОБЛЕМАТИКА 156

Степаненко Микола

МЕТОДОЛОГІЙНІ ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISY:
ДІАХРОННО-СИНХРОННИЙ ВИМІР 161

Степаненко Ніна

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ТАНДЕМ «КОЧУР – ЛУКАШ» КРИЗЬ ПРИЗМУ
ЗНАКОВИХ ШТРИХІВ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ПРАКТИКИ 173

Сюта Галина

ТЕКСТИ ВІЙНИ: СИТУАТИВНО МАРКОВАНА АНОРМАТИВНІСТЬ
І НОВІ АКЦЕНТИ НОРМИ 179

Ткач Людмила

ДЖЕРЕЛА СТИЛІСТИЧНОЇ ДОСКОНАЛОСТІ МОВИ УКРАЇНСЬКИХ
ПЕРЕКЛАДІВ У ТВОРЧОСТІ ЛІТЕРАТУРНИХ ПОКОЛІНЬ ХХ СТ. 188

Турко Ольга

ГРАМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
У СВІТЛІ ТЕОРІЇ СИНТАГМАТИЧНОГО ЧЛЕНУВАННЯ 195

Штефан Антон

ЩО ПРИХОВУЄ НАЗВА ТЕКСТУ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА
«NOTIJ RIĘĆ, RAN CHRYSYUSOWYCH RIĘĆ»? 199

Штонь Олена

МОВНІ ЗАСОБИ РОЗМОВНОЇ СТИЛІЗАЦІЇ В ХУДОЖНІЙ ОПОВІДІ
ОЛЕКСАНДРА ВІЛЬЧИНСЬКОГО 202

ГРАМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ СИНТАГМАТИЧНОГО ЧЛЕНУВАННЯ

Турко Ольга

*кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
o.turko@tnpu.edu.ua*

Структура речення української мови визначається закономірностями порядку слів у реченні, котрий, з одного боку, у нашій мові є «вільним», з другого — прескриптивним, оскільки моделювання речення зумовлене валентністю предикативного центру, модальними значеннями, інтонаційною завершеністю. З огляду на сказане, виявлення особливостей порядку реченневих компонентів дасть відповідь на питання про особливості граматичного моделювання речення, відтак синтаксичних значень членів речення (формально-граматична парадигма), теми та реми (комунікативна парадигма) тощо. У площині формально-синтаксичного підходу до аналізу граматичних понять та явищ зароджується поняття «синтагма», яка згодом із власне порядком слів стає засобом актуального членування речення, що становить предмет дослідження комунікативного синтаксису. Діалектична єдність названих понять (порядок слів у реченні, синтагма, граматичне моделювання речення) не викликає сумнівів.

У першій граматиці української мови Мелетія Смотрицького «Грамматіки славенскиѧ правилное Сунтагма» (1619) описано синтаксичну будову речення. Автор без уживання поняття «порядок слів», не акцентуючи на зв'язку між стилістичним та паралінгвістичним аспектами речення та його структурою, виявляє закономірність тодішньої мови, що властива й сучасній українській мові, — порядок слів спричинений комунікативним наміром мовця та граматичною природою мови.

До перших спроб граматичного опису порядку слів в українській мові належить праця німецького мовознавця-славіста Е. Бернекера «Die Wortfolge in den slawischen Sprachen» [Berneker, 1990, с. 155–160], який описує правила поєднання слів, зокрема

встановлює дієслово (V) головним компонентом речення, визначає його місце перед підметом (S) та об'єктом (Obj), підкреслюючи, що така позиція може бути змінена логічним наголосом, наміром того, хто пише чи говорить [там само, с. 155, 159]. Убачаємо в цих міркуваннях особливість української мови, яку згодом іменують «вільним порядком слів» [Українська мова, 2000, с. 470].

Українські граматики, у яких застосовано поняття «порядок слів» та зроблено спроби його опису, з'явилися на початку ХХ ст. У цей час у слов'янському мовознавстві формується східнослов'янська (О. Потебня, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, В. Сімович та ін.) та західнослов'янська (В. Матезіус, Є. Курилович, Ф. Данеш, Я. Фірбас, Й. Містрік та ін.) лінгвістичні традиції: мовознавці розмежували питання порядку слів у слов'янських мовах від питань синтаксичних функцій членів речення та встановили зв'язок інверсії та звичного порядку слів зі смисловою структурою висловлювання [Мельничук, 1966, с. 251]; заклали основи актуального членування речення, оскільки розглядали мову та комунікативний акт як психічні явища [Потебня, 1888].

Термін «синтагма» в українському мовознавстві відомий з кінця ХVІ ст., зокрема М. Смотрицький включив його в назву своєї «Грамматіки славенскиа правилное Сунтагма» (1619), про яку згадано вище. Значення терміна «синтагма» в граматиці М. Смотрицького, з огляду на те, що автор під час її написання користувався грецькою граматику відомого візантійського вченого К. Ласкаріса, грецькою й латинською граматику визначного німецького гуманіста Ф. Меланхтона та латинською граматику славетного португальського філолога Е. Альвара, пов'язане з етимологією др.-грецьк. σύνταγμα, букв. «співпорядок», «порядок».

Термінологічне становлення поняття «синтагма» починається з праць Ф. де Соссюра. Учення про синтагму мовознавця суперечливе, зокрема, наголошуючи на розмежуванні мови та мовлення, Ф. де Соссюр стверджував, що синтагма — винятково мовленнєва одиниця, належить до сфери мови. Заслугою швейцарського лінгвіста є виявлення та доведення таких ознак синтагматичного членування мовлення (у трактуванні Ф. де Соссюра — мови), як лінійність; взаємозв'язок елементів з іншими, пост-

позиційними та препозиційними, елементами: значення цілого визначається його частинами, значення частин — їхнім місцем у цілому [Соссьюр, 1999, с. 128]; функційність одиниць усіх мовних рівнів.

І. А. Бодуен де Куртене повертає цей термін у науку, що було зумовлено розмежуванням сфер мови і мовлення. Для слова з його узагальненим значенням вчений використовував термін «лексема», а для нього ж у мовленні — термін «синтагма». Однак у цьому значенні термін не закріпилася в лінгвістиці.

Зв'язок закономірностей порядку слів у слов'янських реченнях із синтагматичним членуванням довів О.С. Мельничук. За визначенням мовознавця, синтагма — «інтонаційно-смиловий комплекс у складі речення чи ширшого тексту» [Мельничук, 1966, с. 435]. О. С. Мельничук розрізняє синтагми за ступенем членування на синтагми першого ступеня членування щодо наявного чи уявного контексту, другого ступеня членування, третього ступеня членування і т. д. [там само, с. 256]. Мовознавець опрацював опозицію внутрішньосинтаксичного і зовнішньосинтаксичного членування речення, осмислив теорію порядку слів на інтонаційному, синтагматичному рівні і запропонував аналіз реченнєвої структури з урахуванням реалізованих ним ситуативних завдань.

Склад і будова синтагм, правила їх утворення, безперечно, залежать від граматичних зв'язків слів та їхніх функцій у реченні, від будови речення та словосполучення загалом, але синтагми та компоненти речення не тотожні поняття. Відтак порядок слів як носіїв різної смислової ваги в реченні розглядали в межах синтагматичного членування реченнєвої структури. Поняття «синтагма» в сучасному мовознавстві має два значення: 1) «сполучення або злиття двох суміжних мовних одиниць будь-якого рівня, розташованих у певній лінійній послідовності в мовному потоці»; 2) «ритмо-інтонаційна єдність, мовленнєвий такт, що складається з одного чи кількох слів, об'єднаних у смислового та інтонаційного відношенні» [Українська мов, 2000, с. 544–545].

Отже, обґрунтування поняття «синтагма» поклало початок комунікативному синтаксису, що є актуальним і для сучасного розвитку як українського, так і зарубіжного мовознавства. Речення моделюється не з окремих слів, а шляхом лінійної побудо-

ви структурно-смилових груп слів — синтагм. Відтак і зміст речення передається не окремими словами, а завдяки тим групам слів, з яких речення структурується в мовленні. Оскільки розмежування синтагм виходить за межі речення, для розуміння значення речення доцільно брати до уваги контекст, тобто виходити за межі реченнєвої конструкції.

Практичне значення ролі синтагми в мовленні полягає в тому, що синтагма конкретизує значення слів у мовленнєвій площині, дає відповіді на питання про семантику висловлювання, що вкрай важливо і для методики навчання грамоти в загальноосвітній школі, і для розуміння та об'єктивного сприйняття інформаційного контенту. Моделювання речення визначається синтагмою як структурно-змістового фрагмента: речення з його компонентами (членами речення) слугує засобом побудови синтагми. Порядок слів у реченні, спричинений комунікативним наміром мовця, визначається граматичними закономірностями.

Література

1. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 324 с.
2. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Ч. 1–2. Харьков, 1888, 536 с.
3. Соссюр Фердинанд де. Курс общей лингвистики / ред. Ш. Балли и А. Сеше; пер. с франц. А. Сухотина; Де Мауро Т. Биографические и критические заметки о Ф. де Соссюре; Примечание / пер. с франц. С. В. Чистяковой; под общ. ред. М. Э. Рут. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. 432 с.
4. Українська мова. Енциклопедія / ред. кол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. енциклопедія імені М.П. Бажана, 2000. 752 с.
5. Berneker E. Die Wortfolge in den slawischen Sprachen. Berlin, 1900. 162 s.

Турко Ольга. ГРАМАТИЧЕСКО МОДЕЛИРАНЕ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО В УКРАИНСКИ ЕЗИК В СВЕТИНАТА НА ТЕОРИЯТА НА СИНТАГМАТИЧНОТО ЧЛЕНУВАНЕ

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

II Міжнародної славистичної конференції, присвяченої пам'яті СВЯТИХ КИРИЛА І МЕФОДІЯ

(18 травня 2022 року)

Українською, болгарською, російською, англійською мовами.

Доповіді представлені в авторській редакції.

Автори несуть відповідальність за стиль
і дотримання вимог академічної доброчесності.

Відповідальний за випуск (заг. редакція):

д. ф. н., проф. О. О. Маленко

Редактори-коректори:

к. ф. н, доц. Н. П. Нестеренко; к. ф. н, доц. О. О. Полозова

Редактор-перекладач з болгарської:

к. ф. н., доц. С. І. Корнієнко

Дизайн обкладинки, макет: к. ф. н. Т. Ю. Лисиченко

ISBN: Харківське історико-філологічне товариство

Підписано до друку 07.07.2022. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Гарнітура PT Serif. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 15,34. Наклад 100 прим. Зам. № 09-06.

Друк: Видавництво МОНОГРАФ

ФОП Іванченко І. С.

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135

телефон: +38 (050/093) 40-243-50

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 4388 від 15.08.2012.

www.monograf.com.ua